

UOT 159.97

J.Mehdiyeva

magistrant

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
AZ 1000, Bakı ş., Üzeyir Hacıbəyli küçəsi, 68
e-mail: jale9396@gmail.com

İRADI FƏALİYYƏT VƏ ONUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: iradi fəaliyyət, iradi iş, zehni və ya intellektual mərhələ, iradi mərhələ, iradə azadlığı

Məqalədə iradənin mahiyyətindən, iradi fəaliyyət və onun mühüm xüsusiyyətlərindən, iradə azadlığından bəhs edilmişdir.

Ж.Мехтиева

ВОЛЕВОЕ ДЕЙСТВИЕ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

Ключевые слова: волевое действие, волевое дела, ментальная или интеллектуальная стадия, волевая стадия, свобода воли

В статье рассказывается о добровольном характере действий и о его важных особенностях, о свободе воли.

J.Mehdiyeva

VOLITIONAL ACTIVITY AND ITS FEATURES

Key words: volitional activity, volitional work, the mental or intellectual stage, volitional stage, freedom of will

The article is about understanding of the volition, volitional activity and its features, and also about freedom of will.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün subyektin öz fəaliyyəti və davranışı zamanı rast gəldiyi çətinlikləri, maneələri aradan qaldırma prosesinə iradə deyilir.

İradə – psixikanın tənзимedicі vəzifəsidir. Bu vəzifə insanın öz davranış və fəaliyyətini idarə etmək qabiliyyətində, qarşısına qoyduğu məqsədə nail olmaq işində rast gəldiyi maneə və çətinlikləri aradan qaldırmaqda ifadə edilir. İradə — xüsusi fəaliyyət forması kimi insandan öz davranışını qarşısına qoyduğu məqsədə İnsanın iradəsi məhz fəaliyyət prosesində təzahür edir. Psixoloji planda iradi iş fəaliyyətin strukturuna daxil edilir. Ümumi şəkildə

iradi işi proses kimi təhlil etdikdə onun iki əsas mərhələdən ibarət olduğunu görə bilərik:

1. Zehni və yaxud intellektual mərhələ müvafiq olaraq tənzim etməyi, onunla rəqabətə girən başqa arzu və istəkləri ləngitməyi, boğmağı tələb edir.

2. İcra və yaxud əsas iradi mərhələ. Zehni və yaxud intellektual mərhələ tələbatın dərk olunması, həvəs və arzunun əmələ gəlməsi, məqsədin ayrılması, motivlər mübarizəsi, qərar qəbulu və işin planlaşdırılması ilə xarakterizə olunur.

Adətən öz strukturuna görə iradi işləri 2 qrupa bölmək olar: *sadə* və *mürəkkəb* iradi işlər. Sadə iradi işlər qərar qəbulu və onun icrası ilə başa çatır. Məsələn, əgər dərslə hazırlaşmağı qərara alır və dərhal stolun arxasında əyləşərək hazırlaşmağa başlayırsansa, bu cür işi sadə iradi iş adlandırmaq olar. Mürəkkəb iradi iş zamanı qərarın qəbulu və icrası bir sıra mərhələlərdən keçir. Burada məqsəd, motivlər, qərar qəbulu, onun icrası üçün yol və vasitələrin axtarılması, qərarın icrası və s. mərhələlərdən keçmək zəruri olur.

İradə insan fəaliyyətinin xüsusi formasıdır. İradə fəaliyyət sadəcə qarşıya qoyulmuş, düşünülmüş, dərk olunmuş məqsədin həyata keçirilməsindən: karandaş lazımsa onu götürməkdən, kağız tələb olunursa ona əl uzatmaqdan ibarət deyildir. Bu fəaliyyət spesifik səciyyə daşıyır. İradə fəaliyyətin mahiyyəti insanın öz qarşısında duran və onun üçün daha böyük əhəmiyyət kəsb edən məqsədlərə, onun üçün nisbətən az əhəmiyyəti olan bütün başqa davranış motivlərini tabe etməsindən ibarətdir.

İradə fəaliyyət zamanı insan özü özünə hakimlik edir, öz şəxsi qeyri-ixtiyari impulslarını nəzarət altına alır və lazım olduqda onları boğur, cilovlayır. İradənin təzahürü, yəni insan tərəfindən müxtəlif növ iradi işlərin və iradi hərəkətlərin icrası şəxsiyyətin elə bir fəallıq formasıdır ki, şüur orada mütləq iştirak edir. İradə fəaliyyət üçün bir sıra elə aktların, hərəkətlərin olması zəruridir ki, orada şəxsiyyət öz səylərini və icra olunan psixi proseslərinin xüsusiyyətlərini geniş ölçüdə dərk edə bilsin. Buraya yaranmış vəziyyətin qiymətləndirilməsi, aparılacaq əməliyyat üçün müvafiq yolun tapılması, məqsədə nail olmaq üçün lazımi vasitələrin seçilməsi, qərar qəbulu və s. aiddir.

Bəzi hallarda iradi fəaliyyət insanın həyat yolunu təyin edən, onun ictimai, mənəvi simasını səciyyələndirən qərarların qəbul edilməsi ilə əlaqədar olur. Ona görə insan şüurlu fəaliyyət göstərən bir şəxsiyyət kimi bütünlüklə belə hərəkətin icrasına cəlb olunur. Belə hallarda insan artıq təşəkkül etmiş əqidə və görüşlərə, əxlaqi prinsiplərə istinad edir. İnsanın həyat yolu üçün əhəmiyyətli olan məsul iradi hərəkətlərin icrası zamanı onun bütün görüşləri, əqidələri ayrı-ayrı fikirlər, hisslər formasında insanın şüurunda aktuallaşaraq, situasiyanın qiymətləndirilməsinə, qəbul olunan qərarın xarakterinə və onun icrası üçün tələb olunan vasitələrin seçilməsinə təsir edir.

Bir çox ictimai xadimlərin, mədəniyyət xadimlərinin tərcümeyi halına aid elə epizodlara təsadüf edilir ki, qəbul olunan qərarlar bütün parlaqlığı ilə onların əsl mənəvi simasını aşkar edir. Çar hökumətinin amansız cəza tədbiri barədə “Susa bilmirəm” adlı məqalə dərc etdirən L.N.Tolstoy, “Mədəniyyət ustaları, siz kiminləsiniz?” adı altında müraciətnamə yazan A.M.Qorki, Reyxstaqın yandırılması haqqında faşistlər tərəfindən təşkil olunmuş məhkəmə prosesində müttəhim rolunda yox, ittihamçı kimi çıxış edən Georgi Dmitrov və bir sıra başqa şəxslərin hamısı məsuliyyətli iradi hərəkət nümayiş etdirərək, aləmini daxil etmişlər. Böyük Vətən müharibəsi illərində sovet xalqının qəhrəmanlıqla dolu həyatında iradi hərəkətə dair saysız-hesabsız nümunələr olmuşdur.

İradi fəaliyyət psixoloji cəhətdən bir sıra mühüm xüsusiyyətlərlə səciyyələnir. İradi işin və ümumiyyətlə iradi fəaliyyətin mühüm xassələrindən biri ondan ibarətdir ki, insan hərəkətin icrasından azad olduğunu dərk edir. Burada insanın iqtidarı çatmadığı və kor-koranə tabe olduğu təsirlərə məcburən əməl etmək hissi yoxdur. Əksinə, o qərar qəbul etməkdə azad olduğunu hiss edir.

Belə azad qərar qəbul etmək hissi insanın öz niyyət və hərəkətləri üçün daşdığı məsuliyyət hissi ilə bağlı olur.

İdealistlərin fikrincə insan tərəfindən icra olunan ruhi akt insanın öz arzularından başqa heç bir şeyə tabe olmayan səbəbsiz, müstəqil bir prosesdir. Materialist psixologiya idealistlərin dediyi belə iradə azadlığını qəbul etmir.

Həqiqətdə insanın yaxşı və ya pis dərk edilən bütün hərəkətləri obyektiv olaraq şərtlənmiş olur. Ona görə də biz insanın nə üçün məhz belə hərəkət etdiyinin səbəbini az-çox dəqiq surətdə təyin edə bilərik. İnsanın iradi fəaliyyəti bütünlüklə obyektiv səbəbdən asılı fəaliyyətdir. Bu fəaliyyət şəxsiyyətin təşəkkül etmiş xüsusiyyətlərindən, müxtəlif təsirlər nəticəsində ictimai həyat şəraitindən əmələ gələn motiv və həyat məqsədlərinin xarakterindən asılıdır. Bununla belə, həyatda baş verən müxtəlif hadisə və təsadüflər iradi hərəkətin bilavasitə konkret səbəbi ola bilər ki, bunlar da iradi hərəkəti təyin edir.

İnsanın obyektiv fəaliyyəti obyektiv olaraq şərtlənir, lakin bu heç də o demək deyildir ki, iradi fəaliyyət psixoloji cəhətdən nə isə məcburi xarici zəruriyyət kimi dərk edilir və bu səbəbdən də onun icrası üçün insan heç bir məsuliyyət daşımır. Belə təsəvvürü düzgün hesab etmək olmaz. V.İ.Lenin yazırdı: “Determinizm ideyası insan hərəkətlərinin zərurətini müəyyən edərək, iradə azadlığı haqqındakı cəfəngiyatı rədd edərək, insanın nə zəkasını, nə vicdanını, nə də əməllərinin qiymətləndirilməsini heç də puç etmir. Tamamilə əksinə, hər şeyi azad iradə üzərinə yükləmək deyil, ciddi və düzgün qiymət vermək ancaq determinizm baxışı əsasında mümkündür”.

İradi fəaliyyətin səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, iradi hərəkəti

insan həmişə bir şəxsiyyət kimi icra edir. Məhz bununla əlaqədar olaraq insan hərəkətin icrası üçün tam məsuliyyət daşıyacağını aydın dərk edir. İnsan əsasən iradi fəaliyyət sayəsində özünü bir şəxsiyyət kimi dərk edir, aydın surətdə başa düşür ki, özünün həyat yolunu, taleyini tam surətdə özü müəyyən edir.

Ümumiyyətlə, iradə azadlığı problemi hələ çox qədim zamanlardan insanları düşündürmüş və zaman-zaman bu problem haqqında düşünüb daşınanlar məsələyə müxtəlif prizmalardan yanaşaraq çeşidli münasibətlər bildirmişlər. Bu problem düşüncə tarixində ən mühüm və mübahisəli məsələlərdən biri kimi tarixə düşmüşdür. İradə azadlığı problemin qoyuluşu insanların təbii maraqlarıyla yanaşı həm də onlarda etdikləri əməllərə, atdıqları addımlara görə məsuliyyət daşayıb daşımaması kimi çox vacib sosial-psixoloji məsuliyyət məsələsilə sıx bağlı olmuşdur. Bu səbədən də iradə azadlığı problemi istər müxtəlif fəlsəfi-ideoloji cərəyanlar arasında, istərsə də dinlərdə qızğın mübahisə obyektinə çevrilmişdir. Birincilər öz görüşlərində müəyyən əqli mülahizələrdən çıxış edirdilərsə, ikincilər əsas etibarilə ilahi buyruqlara, dini mətnlərə söykənmişlər. Bununla belə, bir sıra diniideoloji cərəyanlar öz görüşlərində dini prinsiplərlə yanaşı əqlin mühakimələrinə də geniş yer vermişlər.

ƏDƏBİYYAT

- 1) Xalq Təhsili sistemində Psixoloji xidmət haqqında əsasnamə. B.1999
- 2) Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. B. “Pedaqogika”. 2004
- 3) Əmrahlı L.Ş. “Psixoloji xidmətin əsasları”. I kitab. B. 2006
- 4) Həməzəyev M.Ə. “Pedaqoji psixologiya”. B. 2006
- 5) İsmayılov N.B. “Psixiatriya”. B.1991
- 6) Çələbiyev N.Z. “Təhsil sistemində psixoloji xidmət”. II hissə. B. 2009
- 7) Əlizadə Ə.Ə “İstedadlı uşaqlar. Psixopedaqoji məsələlər”. B.2005
- 8) Bayramov Ə.S. “Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji məsələləri”. B. 1981
- 9) Погов Е.И. Настольная книга практического психология. М. 2002
- 10) Ильин Е.И. Психомоторная организация человека. С.-П. 2002
- 11) Еремкин А. Школа одаренности Тайны рождения гениев. М. 2003
- 12) Немов Р.С. Психология. Книга 3. Психодиагностика. М. 2003
- 13) Психологическая диагностика под ред. К.М.Гуревича. М. 1979
- 14) Акимова М.К., Козлова В.Т. Психологическая коррекция умственного развития школьников. М. 2003

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 07.12.2018

Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 17.12.2018

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 27.12.2018

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:

pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor Tamilla Kəngərli

ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 saylı qərarı ilə çap olunur.